

POSTAWA STUDENTÓW WOBEC NORM MOTYWUJĄCYCH DO AKTYWNOŚCI SPOŁECZNEJ

Spółeczna aktywność jest podstawową powinnością studentów uczelni nauczycielskich. Powinność ta jest normatywnym składnikiem dwóch ról społecznych: studenta i członka organizacji młodzieżowej. Ma ona inne usytuowanie w zespole norm konstytuujących każdą rolę. W pierwszej ustępuje pierwszeństwa normom regulujących aktywność dydaktyczną, w drugiej ma pozycję nadrzędną w stosunku do pozostałych.

Adresatem norm motywujących do aktywności społecznej był każdy badany student. Z tego względu potrzebne jest badanie postaw wszystkich studentów w stosunku do nich. Wieloznaczność terminu „aktywność społeczna” powoduje konieczność wskazania, w jakim znaczeniu jest on stosowany w tym opracowaniu. Oznaczam tym terminem ciąg czynności adekwatny do wymagań norm konstytuujących rolę członka organizacji młodzieżowej¹.

Dwukrotne badania 415 studentów tymi samymi technikami: a) kwestionariusz, b) opinia sędziów kompetentnych o aktywności społecznej każdego studenta, c) analiza dokumentów urzędowych, d) wywiad ze studentami dostarczyły informacji pozwalających ukazać proces przemiany społecznych postaw kandydatów do zawodu nauczycielskiego.

1. KTO POWINIEN PRACOWAĆ SPOŁECZNIE?

Treść artykułu stanowi analizę postaw wszystkich badanych wobec dwóch norm motywujących do aktywności społecznej: „należy pracować społecznie” i „praca społeczna powinna być wykonywana bezinteresownie”

¹ W. Adamski w pracy pt. *Determinanty aktywności społecznej* (Warszawa 1971, s. 11—12) pisze o trzech znaczeniach terminu „aktywność społeczna”. Są to:

- a) faktyczne działanie jednostki lub grupy,
- b) cele, jakich realizacji sprzyja ta działalność,
- c) efekty, jakie przynosi działanie.

wnie”². Obie upowszechniane były przez władze organizacji młodzieżowych i władze instytucji, z tym że władze instytucji wyraźnie eksponowały normę: „należy pracować społecznie”. Druga norma częściej była przypominana studentom przez władze organizacji młodzieżowych. Faktycznie respektowana była przez tych, którzy nie wyróżniali się aktywnością społeczną, ale też nie uchylali się od pracy społecznej. Oni bowiem nie otrzymali za nią rekompensaty. Studenci wyróżniający się aktywnością społeczną nawet przy przeciętnych wynikach w nauce byli w różnoraki sposób nagradzani. Nie wyklucza to oczywiście wyrażenia przez nich przekonania, że praca społeczna powinna być wykonywana bez żadnej rekompensaty. Sami mogli być aktywni społecznie bez względu na rodzaj nagrody, którą otrzymywali za efekty takiej aktywności. Systematyczne otrzymywanie nagród sprzyjać może jednak odrzuceniu normy: „praca społeczna winna być wykonywana bez żadnej rekompensaty”. Analiza wyników pozwoli nam ustalić dynamikę postaw badanych studentów wobec norm motywujących do aktywności społecznej³. Eksponowaną była norma: „należy pracować społecznie”. Faktycznie postawa wobec tej normy była przez władze uczelni i władze organizacji uznawana za wskaźnik uspołecznienia studentów. Przy przyznawaniu punktów studentowi klasyfikowanemu przez komisję konkursu na studenta dobrego w nauce

Tabela 1

Akceptacja norm motywujących do aktywności społecznej

Normy: a) „wszyscy studenci powinni pracować społecznie” b) „należy pracę społeczną wykonywać bezinteresownie”	(t ₁)		(t ₂)	
	N	%	N	%
1. Akceptacja obu norm	54	13,0	59	14,7
2. Akceptacja normy „a” i odrzucenie normy „b”	148	35,7	139	32,5
3. Odrzucenie normy „a” i akceptacja normy „b”	55	13,2	61	14,2
4. Odrzucenie obu norm	159	38,1	160	38,6

² Tamże, s. 45. Autor podaje zróżnicowanie aktywności społecznej na skali: (1) „dobrowolność—przymus” (2) „bezinteresowność—odpłatność”.

³ Normy te są przedmiotem postawy. Por. S. Nowak, *Pojęcie postawy w teorii i stosowanych badaniach społecznych*. [W:] *Teorie postaw*. Warszawa 1973, s. 23.

i pracy społecznej oraz przy nagradzaniu za pracę społeczną analizowano rodzaj aktywności lub efekty uzyskane. Satysfakcjonowana była publicznie aktywność zgodna z tą normę. Czy nasze badania potwierdzają przypuszczenie o różnicowaniu się postaw studentów badanych właśnie w stosunku do tej normy?

Z tabeli 1 odczytujemy interesujące nas informacje. Można wyodrębnić dwie kategorie badanych:

- a) takich, którzy akceptują normę: „wszyscy studenci powinni pracować społecznie” ($t_1 = 48,7\%$, $t_2 = 46,7\%$),
- b) takich, którzy redukują zakres stosowalności tej normy do różnych zbiorów studentów ($t_1 = 51,3\%$, $t_2 = 53,3\%$).

W dwóch okresach badani reprezentują takie same postawy społeczne. Skromny procent akceptuje obie normy motywujące ich do aktywności społecznej (13.0 : 14.2), znacznie większy procent odrzuca normę bezinteresowności przy akceptacji uniwersalnego brzmienia powinności pracy społecznej (35.7:35.5). Ich zdaniem wszyscy studenci powinni pracować społecznie, ale za rekompensatę. Część badanych uważa, że tylko niektórzy studenci są zobowiązani statutowo do wykonywania pracy społecznej, jednak oni właśnie mają prawo otrzymywać za tę pracę jakiś rodzaj świadczeń ze strony uczelni lub organizacji młodzieżowej. Najbardziej skrajny opozycyjnie stosunek do każdej z norm mają studenci odrzucający je w brzmieniu sformułowanym w kwestionariuszu. Dokonamy teraz ustalenia ukazującego kategorię studentów, którzy zdaniem badanych powinni pracować społecznie. Wyniki badań umieszczamy w tabeli 2.

Badani, którzy uważają, że praca społeczna powinna być wykonywana

Tabela 2

Kto powinien pracować społecznie ?

Adresaci normy: „należy pracować społecznie”	(t ₁)		(t ₂)	
	N	%	N	%
1. Studenci, którzy mają zamiłowanie do pracy społecznej	130	61.0	135	61.3
2. Studenci, którzy mają czas na pracę społeczną	27	12.7	25	11.3
3. Studenci, którzy pełnią funkcje w organizacjach młodzieżowych	4	1.9	1	0.1
4. Wszyscy studenci, którzy należą do organizacji młodzieżowych	52	24.4	60	27.3
N	213		221	

jedynie przez niektóre kategorie studentów, różnicują się wyraźnie na dwa podzbiory. Jedni powinnosć wykonywania pracy społecznej przypisują tym, którzy mają osobowe walory potrzebne do sprawnego działania, wyróżniają się zamiłowaniem do pracy społecznej lub mają czas na wykonywanie takiej pracy. Dysponowanie czasem potrzebnym do wykonywania pracy społecznej może być dostępne dla tych studentów, którzy radzą sobie bez szczególnych utrudnień z wykonywaniem powinności skorelowanych z rolą studenta. Posiadanie czasu potrzebnego do wykonywania pracy społecznej łączy się z walorami osobowymi studenta. Inni badani powinnosć wykonywania pracy społecznej przypisują tym, którzy należą do organizacji młodzieżowej. Ta powinnosć jest sprzężona ze statusem społecznym studenta. Formalna przynależność do organizacji młodzieżowej najwyraźniej wyodrębnia w opinii badanych jedną część młodzieży od drugiej, która do żadnej organizacji nie należy. W rozumieniu niektórych badanych przynależność do organizacji młodzieżowej łączy się ze zwiększeniem obowiązków wobec społeczeństwa, a przede wszystkim z obowiązkiem wykonywania pracy społecznej. Czy pogląd ten jest wyniesiony ze szkoły średniej? Pytanie nasze ma usprawiedliwienie w tym, że prawie wszyscy badani należeli przynajmniej do jednej organizacji młodzieżowej, a organizacja upowszechniała normę: „wszyscy członkowie organizacji powinni pracować społecznie”. Norma ta należała do składników ideału studenta i była przez kadre nauczycielską, szczególnie przez władze, upowszechniana intensywnie przez cały okres nauki studenta.

Gdy połączymy odpowiedzi 1 i 2 (tabela 2), uzyskamy procent tych, którzy powinnosć pracy społecznej przypisują studentom posiadającym pewne walory osobowe⁴. Są to walory ułatwiające radzenie sobie przez studenta z obowiązkami społecznymi. Około 3/4 studentów redukujących zakres obowiązywania normy: „należy pracować społecznie” uważa kompetencje osobowe za warunek konieczny respektowania tej normy.

Łącząc odpowiedzi 3 i 4 otrzymujemy procent tych, którzy obowiązek pracy społecznej wiążą z pozycją społeczną studenta. Pracować społecznie powinni pełniący funkcje w organizacjach młodzieżowych lub członkowie organizacji młodzieżowych⁵. Taki pogląd akceptuje około 1/4 spośród redukujących zakres obowiązywania normy: „należy pracować społecznie”.

Zmiany w okresie studiów są minimalne. Maleje nieznacznie procent przypisujących obowiązek pracy społecznej studentom posiadającym walory osobowe ułatwiające jego realizację. Wzrasta — także nieznacznie — procent tych, którzy powinnosć pracy społecznej spajają z przyna-

⁴ Por. Cz. Matuszewicz, *Charakter i motywy aktywności młodzieży starszej*. Zielona Góra 1968, s. 114.

⁵ Tamże, s. 112.

leżnością badanych do organizacji młodzieżowych. Jest to jedyny wskaźnik pozwalający orzekać o efektywności oddziaływania organizacji młodzieżowych na kandydatów do zawodu nauczycielskiego. Zmiany zasygnalizowane zaszły w obrębie kategorii studentów redukujących zakres obowiązywania normy: „należy pracować społecznie”. Utrzymanie się w okresie studiów takiej samej liczby studentów omawianej tutaj kategorii można interpretować przy przyjęciu kryteriów pedagogicznych i socjologicznych. W aspekcie pedagogicznym ocena wyników uzyskanych w t_2 jest niekorzystna dla organizacji młodzieżowych, a także dla badanych instytucji. W ujęciu socjologicznym wyniki te można traktować jako wskaźnik trwałości wzorów aktywności wniesionych do kultury instytucji kształcących kandydatów do zawodu nauczycielskiego a ukształtowanych nie później niż w okresie pełnienia roli ucznia szkoły średniej. Trwałość ta jest zjawiskiem poznawczo interesującym, jeśli uświadomimy sobie, że intensywnie kształtowany był typ studenta aktywnego społecznie. Urabianiu takiej osobowości studenta podporządkowano system sankcji. Obowiązek pracy społecznej sprzężony z kompetencjami osobowościowymi, a nie z przynależnością organizacyjną, podlegałby innej interpretacji pedagogicznej przy ustaleniach empirycznych wskazujących na powszechne jego wypełnianie przez studentów przysposabiających się do pełnienia ról nauczycielskich. Tego nie potrafimy potwierdzić.

2. TYPY POSTAW SPOŁECZNYCH

Pisaliśmy już, że podstawowy podział studentów określał postawy w stosunku do normy: „wszyscy studenci powinni pracować społecznie”. Ponad połowa badanych normę tę akceptowała w kolejnych badaniach. Zidentyfikowanie podstawowego kryterium podziału ułatwia nam wyodrębnienie typów postaw wobec normy. Z tego względu, że zobowiązywała ona do działalności społecznej, będziemy mówili o typach postaw społecznych. Normę: „wszyscy studenci powinni pracować społecznie” można uznać za test pomagający władzom organizacji młodzieżowych i władzom instytucji rozsądzić, jaka jest postawa studentów w stosunku do statutowego obowiązku. Respektowanie jej jest wskaźnikiem uspołecznienia studenta. Powinność pracy społecznej wspomagano różnorodnymi sankcjami. Gradacja stosowanych sankcji, wyróżnień, nagród rzeczowych, przygan i słownych upomnień miała ułatwić prezentację studentów upodabniających się stopniem aktywności społecznej do wymagań kulturowego ideału studenta-społecznika.

Stosując dwa kryteria wyodrębniamy typy postaw społecznych. Jedno stanowi akceptacja normy: „wszyscy studenci powinni pracować społecznie”, drugie natomiast — społeczny rezonans stosunku studenta do owej

normy. Nie chodzi w tym przypadku tylko o rzeczywiste uhonorowanie studenta dowolnym rodzajem nagrody, ale także o wyrażenie zespołowej opinii rówieśników sankcjonującej prawomocność oczekiwania nagrody. Niekiedy opinia ta wyrażała dezaprobatę bierności społecznej konkretnego studenta. Dla naszych zamierzeń ma znaczenie to właśnie, że typy postaw społecznych wyodrębniamy uwzględniając zespołowy „obraz” aktywności studenta, a nie tylko jego subiektywne deklaracje. Łatwiej wówczas dokonać trafnej oceny empirycznych ustaleń przyjmując kryteria pedagogiczne. Pewniej też orzekać można o kierunkach zachodzących przemian społecznych postaw studentów.

W analizie danych empirycznych stosunek badanych do normy pełni różne funkcje. Chcielibyśmy wiedzieć, w jakim stopniu współokreśla on aktywność społeczną studentów. Stosunek do normy: „wszyscy studenci powinni pracować społecznie”, charakteryzujący badanych w początkowym okresie pełnienia roli studenta, różnicuje ich aktywność społeczną.

Tabela 3

Kształtowanie się postaw typów społecznych (t_1-t_2)

Postawy wobec normy: „wszyscy studenci powinni pracować społecznie” (t_1)	Typy postaw społecznych (t_2)			
	Pełna akceptacja normy	Akceptacja praktyczna normy	Akceptacja ideologiczna normy	Odrzucenie normy
1. Akceptacja normy	48 23.8	19 9.4	84 41.6	51 25.2
2. Redukcja zakresu obowiązywania normy	25 11.7	42 19.7	37 17.4	109 51.2
N	73 (17.6)	61 (14.7)	121 (29.2)	160 (38.5) h = 0.295 p < 0.001

Ci, którzy akceptują normę t_1 relatywnie częściej od odrzucających ją, reprezentują w t_2 najbardziej wartościowy typ postawy społecznej (23.8 : 11.7), jednocześnie wyraźnie mniejszy procent spośród nich odrzuca tę normę zupełnie (25.2 : 51.2), to znaczy nie akceptuje jej i nie realizuje. Największe różnice występują między obu kategoriami studentów wydzielonymi w pierwszych badaniach, gdy porównujemy procent reprezentujących typ postawy zwany ideologiczną akceptacją normy (41.6 : 17.4) i zupełne odrzucenie normy (25.2 : 51.2). Połączenie obu

pozytywnych typów: a) pełna akceptacja normy, b) akceptacja praktyczna normy redukuje rozpiętość różnic między obu kategoriami studentów o odmiennym stosunku w t_1 do normy (33.2 : 31.4). Akceptacja albo odrzucenie uniwersalnego brzmienia normy stwierdzona w badaniach pierwszych daje rozeznanie, jakie typy postaw społecznych będą prawdopodobnie kształtować się w każdej kategorii studentów w okresie nabywania kompetencji do pełnienia ról społecznych człowieka dorosłego.

Opis wyodrębnionych typów postaw społecznych ułatwi dostrzeżenie istotnych różnic i pewnych podobieństw studentów postrzeganych w roli członka organizacji młodzieżowych.

Typ postawy społecznej „pełna akceptacja normy” wyróżnia badanych, którzy uznają się za adresatów normy „wszyscy studenci powinni pracować społecznie”, a ponadto normę akceptują w takim stopniu, że jest ona jednym z wyznaczników ich aktywności społecznej. Aktywność społeczna jest efektywna i spotyka się z uznaniem władz organizacji młodzieżowych, a także władz instytucji. Uznanie ma postać wyróżnienia lub nagrody materialnej. W zbiorowości badanej uznanie takie łączyło się z ukazywaniem nagradzanego jako wzoru efektywnego łączenia obowiązków związanych z pełnieniem dwóch ról społecznych: roli studenta i roli członka organizacji młodzieżowej. Reprezentujący tę postawę stanowili dla innych realny nośnik wzoru najbardziej upodobnionego do wzoru studenta społecznie aktywnego. Studenci opisywani stanowili świadectwo realności pedagogicznych zamierzeń jednakowo intensyfikujących aktywność dydaktyczną i społeczną. Dla samych studentów aktywność społeczna stała się rzeczywiście drugim rodzajem aktywności, równorzędnym dydaktycznej, lub niewiele mniej doniosłym w wyzwalaniu aspiracji osobotwórczych. Osobowość społeczna tych studentów jest w jednakowym stopniu możliwa do opisanego za pomocą wzoru pełnienia roli studenta i wzoru pełnienia członka organizacji. Wzory pełnienia obu ról są przez tych studentów zinternalizowane w stopniu wystarczającym, aby mogły spełniać funkcję informacyjną i motywacyjną. Studenci zaklasyfikowani do typu „pełna akceptacja normy” byli często inicjatorami zespołowych prac użytecznych lub innych rodzajów działania zespołowego, postulowanego przez organizacje młodzieżowe lub władze instytucji.

Typ postawy „akceptacja ideologiczna normy” wyróżnia tych badanych, którzy normę: „wszyscy studenci powinni pracować społecznie” akceptują i respektują. Postępowanie ich, odpowiadające intencji normy, nie spotyka się z akceptacją władz organizacji i instytucji tak wyraźną, jak działalność społeczna studentów opisanych wyżej. Studenci ci nie są nagradzani za pracę społeczną ani nie są karani za zaniechania w

pracy społecznej. O nich można powiedzieć, że pracują społecznie bezinteresownie, niezależnie, czy postulat pracy bezinteresownej akceptują czy też nie akceptują. Jest to bezinteresowność raczej nieintencjonalna. Pracować społecznie raczej muszą, ale standardy sukcesów nie są takie, aby instytucje mogły premiować tę kategorię studentów. Być może, że obie role społeczne pełnią zadowalająco i można ich usytuować między tymi, którzy przodują, a tymi, którzy zdecydowanie ustępują innym w radzeniu sobie z powinnościami składającymi się na dwie role im przypisane. Aktywność społeczna nie jest dominującym rodzajem ich aktywności. Nie jest jednak aktywność ta dezaprobowana tak, aby stała się źródłem dążeń, zmierzających do osłabiania presji normy: „należy pracować społecznie”. Wzory aktywności społecznej upowszechniane przez organizacje młodzieżowe i władze instytucji pełnią funkcję informacyjną i motywacyjną. Ta druga funkcja jest słabsza znacznie i dlatego owe wzory aktywności nie są zinternalizowane w stopniu takim, aby wyzwały trwałe dążenia do działania sprzyjającego satysfakcjonowaniu cudzych potrzeb. Studenci zaklasyfikowani do tego typu postawy dostrzegają wartość społecznej aktywności i w sferze przekonaniowej upodabniają się do studentów wyróżniających się pełną akceptacją normy. Są najczęściej mniej lub bardziej sprawnymi realizatorami zadań stawianych im przez innych członków organizacji lub przez władze instytucji.

Typ postawy „akceptacja praktyczna normy” wyróżnia tych badanych, którzy redukują stosowalność normy: „wszyscy studenci powinni pracować społecznie” do różnych kategorii studentów. Ich postępowanie, zgodne z intencją normy, wskazuje na to, że siebie uznają za jej adresata. Głównym wyznacznikiem ich aktywności społecznej staje się motywacja prospołeczna, zaradność w organizowaniu działania zespołowego, zadowolenie z zaspokajania potrzeb innych ludzi. Zgodnie z tym norma: „należy pracować społecznie” winna być upowszechniana przez organizacje młodzieżowe metodami perswazji, zachęty, bez odwoływania się do prób nacisku. Studenci uznający się za adresatów normy: „należy pracować społecznie”, a nie uznający za adresatów jej każdego innego studenta, przejawiali aktywność społeczną zgodną z wymaganiami roli członka organizacji młodzieżowej. Aktywność ich była nagradzana, co prawdopodobnie wzmacniało motywację do pracy społecznej. W aspekcie zachowaniowym studenci obecnie opisywani mogli być wzorem społecznikostwa. Nie przejawiając dążenia do upowszechniania własnego wzoru aktywności społecznej, traktowali działalność społeczną w kategoriach jednostkowych aspiracji. Inicjatywa działania zbiorowego o wyraźnym społecznym charakterze była udziałem studentów, których klasyfikujemy do typu postawy „pełna akceptacja normy”. A studen-

ci tu opisywani byli dobrymi realizatorami cudzej inicjatywy. Wszakże musiała to być jednak inicjatywa zgodna z ich koncepcją pracy społecznej. A jeśli jej realizację honorowano nagrodą, odpowiadała jednocześnie wzorom aktywności społecznej aprobowanym przez władze organizacji. Jednocześnie u studentów o postawie „praktyczna akceptacja normy” inicjatywa społecznego działania odnosi się do działania własnego, indywidualnego. Podejmują samorzutnie działalność wymagającą od nich samych pomysłowości, energii i wytrwałości. Zachowują wstrzeźliwość w inicjowaniu działalności wymagającej od innych studentów rezygnacji z własnego planu studiowania. Jest ten typ postawy zjawiskiem społecznym nader cennym wychowawczo, stanowi udaną próbę godzenia wymagań uniwersalnie formułowanych przez organizacje młodzieżowe i władze uczelni z indywidualną interpretacją dostosowaną do własnych koncepcji aktywności społecznej, realizowanych efektywnie w działaniu indywidualnym. Sądzimy, że studenci wyróżniający się taką postawą społeczną wnoszą do kultury uczelni i organizacji młodzieżowej indywidualne wzory aktywności społecznej, zwiększając niekiedy zbiór alternatyw przejawiania się postawy społecznikowskiej o propozycje atrakcyjne, wykraczające poza stereotypy działania społecznego utrwalone w kręgach młodzieży szkolnej i studenckiej.

Typ postawy „zupełne odrzucenie normy” reprezentują studenci, którzy nie uznają siebie za adresatów normy: „wszyscy studenci powinni pracować społecznie”. Jeśli respektują tę normą, to dlatego, że nie sposób zupełnie uwolnić się od obowiązku pracy społecznej. A obowiązek ten był egzekwowany przez władze organizacji młodzieżowych i instytucji. Realizacja powinności społecznego działania w postaciach obowiązujących każdego studenta nie dawała im satysfakcji, a inne postacie aktywności społecznej, bardziej zindywidualizowane, opisywani obecnie studenci uznawali za mało atrakcyjne, aby zdołały one wyzwolić w nich aspiracje do przejawiania postawy społecznikowskiej. Inicjatywy działania społecznego nie przejawiali zupełnie, a wykonawstwo cudzej inicjatywy było raczej wymuszone. Sankcja negatywna, obojętnie w jakiej formie stosowana, nie pełniła funkcji motywacyjnej, a jej funkcja informacyjna sprowadzała się do wzmocnienia się u tych studentów przekonania, jak nie należy robić tego, co dany student robić powinien. Ponieważ studenci o postawie społecznej tu charakteryzowanej nie chcieli pracować społecznie, a niektóre prace wykonywali ulegając presji rówieśników lub nauczycieli, sankcja negatywna wzmocniała ich opozycję wobec wzoru studenta uczelni nauczycielskiej. Choć konsekwencją niedbalstwa lub nieporadności była niekiedy sankcja negatywna, mająca wzmocnić efektywność kształtowania postawy społecznej u tych studentów, nie upodobnili się oni do kulturowego ideału

Tabela 4

**Przynależność do kategorii społeczno-zawodowych
a kształtowanie się postaw społecznych**

Postawa wobec normy „wszyscy studenci powinni pracować społecznie” (t ₁)	Kategoria społeczno-zawodowa rodzin badanych studentów	Typy postaw społecznych (t ₂)				
		Pełna akceptacja normy	Akceptacja praktyczna normy	Akceptacja ideologiczna normy	Odrzucenie normy	N
1. Akceptacja normy	1. Pracownicy umysłowi	19 24.1	9 11.4	30 38.0	21 26.5	79
	2. Kategorie pośrednie	14 34.1	5 12.2	15 36.6	7 17.1	41
	3. Pracownicy fizyczni	10 19.6	3 5.9	25 49.0	13 25.5	51
	4. Rolnicy	5 16.1	2 6.5	14 45.2	10 32.2	31
2. Redukcja zakresu obowiązywania normy	1. Pracownicy umysłowi	12 13.6	16 18.1	10 11.4	50 56.8	88
	2. Kategorie pośrednie	8 14.0	11 19.3	14 24.6	24 42.1	57
	3. Pracownicy fizyczni	5 11.6	5 11.6	9 20.9	24 55.9	43
	4. Rolnicy		10 40.0	4 16.0	11 44.0	25

ani w aspekcie zachowaniowym, ani w aspekcie przekonaniowym. Norma: „należy pracować społecznie”, jeśli intensyfikowała aktywność tych studentów, mogła przejawiać się w postaci działania zmierzającego do osłabienia presji owej normy lub uwolnienia się stałego od obowiązku, który postulowała. Sądzymy, że to dążenie nie było aprobowane nie tylko przez wykładowców lub działaczy władz uczelnianych organizacji młodzieżowych, ale także przez studentów rzetelnie wykonujących obowiązki społeczne przypisane każdemu z nich. Dowodem tego jest opinia sędziów kompetentnych.

Typologia postaw społecznych jest typologią wszystkich studentów. Orientuje w tym, jaka była recepcja normy „wszyscy studenci powinni pracować społecznie” w środowisku studentów przygotowywanych do zawodu nauczycielskiego. Daje to odpowiedź na pytanie, w jakiej relacji pozostaje realizowany wzór studenta do wzoru założonego? Używamy czasami zamiennie pojęć „wzór studenta” i „wzór członka organizacji młodzieżowej”, gdyż prawie wszyscy byli członkami przynajmniej jednej organizacji młodzieżowej, a we wzorze studenta norma „należy pracować społecznie” w hierarchii ważności ustępowała jedynie zespołowi norm, określając ich powinności dydaktyczne. Możemy mówić o aspekcie roli studenta lub roli członka organizacji młodzieżowej, gdy omawiamy postawę badanych w stosunku do tej normy⁶.

Zestawienie danych ukazujących postawę badanych w stosunku do normy „wszyscy studenci powinni pracować społecznie”, uzyskanych w badaniach pierwszych i drugich, wskazuje brak zmian. Jest to charakterystyka populacji nie poszczególnych studentów, członków organizacji młodzieżowych.

3. PRZYNALEŻNOŚĆ DO KATEGORII SPOŁECZNO-ZAWODOWYCH A TYPY POSTAW SPOŁECZNYCH

Zaobserwowane przemiany opisaliśmy bez relatywizacji do cech studentów uznawanych za prawdopodobne ich uwarunkowania. Teraz określimy faktyczną rolę modyfikacyjną niektórych społecznych i osobowościowych cech. Związek procesu kształtowania się typów postaw społecznych z przynależnością rodzin studentów do kategorii społeczno-zawodowych ukazują dane empiryczne rozmieszczone w tabeli 4.

Dwie kategorie społeczno-zawodowe wyróżniają się w innym sensie tego słowa. Studenci wywodzący się z kategorii pośrednich, a akceptu-

⁶ Na kłopoty z wyodrębnianiem ról społecznych wskazuje I. L a z a r i - P a w ł o w s k a, *Etyki zawodowe jako role społeczne*. [W:] *Etyka zawodowa*. Praca zbiorowa pod red. A. Sarapaty. Warszawa 1971, s. 55.

jący normę w t_1 , relatywnie częściej reprezentują w t_2 typ postawy „pełna akceptacja normy”, relatywnie rzadziej są w gronie tych, którzy normę odrzucają. Również ci, którzy w t_1 nie przyjmują uniwersalnego brzmienia normy: „wszyscy studenci powinni pracować społecznie” wyróżniają się w sposób taki sam, jaki poprzednio opisaliśmy, od studentów pozostałych kategorii. Wzory aktywności społecznej odpowiadające ideałowi członka organizacji młodzieżowej upowszechniali studenci wywodzący się z rodzin klasyfikowanych do kategorii pośrednich. Odmienne są wzory aktywności społecznej studentów wywodzących się z rodzin rolników. Procentowo dominuje u nich typ postawy odbiegający od ideału członka organizacji młodzieżowej, a bardzo skromnie reprezentowane są typy zbliżone do tego ideału, tj. typ postawy „pełna akceptacja normy” (16.1 proc.) i typ „praktyczna akceptacja normy” (6.5 proc.). U studentów z rodzin rolników nie akceptujących uniwersalnego brzmienia normy nie występuje w ogóle typ postawy „pełna akceptacja normy”. O tej kategorii studentów można powiedzieć, że nie identyfikowała się z rolą członka organizacji młodzieżowej, respektowania jej zaleceń nie traktowała jako sposobu nobilitacji w środowisku studenckim⁷. Wydaje się, że studenci z rodzin rolników stawiali na inne rodzaje aktywności wspomagające ich prestiż i wzmacniające wiarę w wartość sukcesu indywidualnie osiągniętego. Dotychczasowa ich biografia taką ideologię mogła tworzyć, nadając jej funkcję motywacyjną w dążeniach życiowych. Ustalenia nasze nie wspierają opinii o społecznikowskiej orientacji młodzieży wywodzącej się z tej kategorii rodzin. Chyba że treści wizerunku społecznika atrakcyjnego dla niej są odmienne od propagowanych w środowisku studenckim przez organizacje młodzieżowe lub kadre nauczycielską i badana młodzież tych treści nie akceptuje. Studenci wywodzący się z rodzin rolników koncentrowali się na wykonywaniu obowiązków dydaktycznych. Pod koniec studiów reprezentowali w większości dwa typy: a) studenta profesjonalisty, b) studenta przeciętnego. Oba typy można uważać za wyraźnie odmienne, lecz kształtujące się w następstwie pełnienia roli podstawowej. Różnice są w sposobach pełnienia tej roli. Norma nakazująca działalność społeczną ciągłą lub doraźną nie była przez tych studentów włączona do roli podstawowej. Taką możliwość zakładał kulturowy ideał studenta, chociaż norma ta jest konstytuowana dla roli członka organizacji młodzieżowej. Studenci z rodzin rolników zdecydowanie oddzielali obie role,

⁷ Por. M. Guldą, *Kariery szkolne studentów Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Gdańsku na tle ogólnego procesu uspołecznienia*. „*Studia Pedagogiczne*”, t. XXIII: „[...] studenci pochodzący z rodzin robotniczych i chłopskich przeważają w typach sportowców i działaczy [...]”, s. 197, a także J. Jerschina, *Osobowość społeczna studentów Uniwersytetu Jagiellońskiego chłopskiego pochodzenia*. Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1972, s. 125.

**Poziom sprawności intelektualnej a kształtowanie się typów
postaw społecznych**

Postawy wobec normy: „wszyscy studenci powinni pracować społecznie” (t ₁)	Poziom sprawności intelektualnej	Typy postaw społecznych				N
		I. Pełna akceptacja normy	II. Akceptacja praktyczna normy	III. Akceptacja ideologiczna normy	IV. Odrzucenie normy	
1. Akceptacja normy	1. wysoki	11 25.0	6 13.4	19 43.2	8 18.2	44
	2. powyżej średniego	14 28.6	4 8.2	19 38.8	12 24.4	49
	3. średni	11 17.2	6 9.4	29 45.3	13 28.1	64
	4. niski	12 26.7	3 6.7	17 37.8	13 28.8	45
2. Redukcja zakresu obowiązywania normy	1. wysoki	7 12.3	13 22.8	8 14.0	29 50.0	57
	2. powyżej średniego	3 6.4	9 19.1	9 19.1	26 55.4	47
	3. średni	6 12.2	14 28.6	8 16.3	21 42.9	49
	4. niski	9 15.0	6 10.0	12 20.0	33 55.0	60

respektując wymagania jednej, drugiej nie. O nich można powiedzieć, że proces profesjonalizacji, jakiemu podlegali w okresie nabywania kompetencji zawodowych, nie był zakresowo tożsamy z procesem uspołecznienia w wersji postulowanej przez kulturowy ideał studenta.

4. POZIOM SPRAWNOŚCI INTELEKTUALNEJ A TYPY POSTAW

Poziom sprawności intelektualnej nie różnicuje postaw społecznych. Zarysowuje się jedynie jedna regularność w związkach obu cech: im wyższy poziom intelektualny wśród akceptujących normę, tym mniej studentów zdecydowanie odrzuca ją pod koniec okresu nauki (18.2 : 24.4 : 28.1 : 29.8). Niekiedy skrajne wymiary skali sprawności intelektualnej korelują w takich samych wymiarach z jakimś typem postawy społecznej, a sąsiednie mają zdecydowanie różne ilości reprezentantów tego typu.

Wzorów aktywności społecznej dostarczali rówieśnikom studenci o różnych możliwościach intelektualnych. Atrakcyjność wzorów nie zawsze była wspomagana walorami intelektualnymi ich nosicieli. W społeczności studenckiej potencjalnie większy wpływ na kształtowanie się opinii o wartości różnych rodzajów aktywności mieli ci, którzy dystansowali pozostałych walorami umysłowymi. Oni mieli stale lub nabywali w okresie studiów wysoki status eksperta. Stąd wniosek, że pożądane wzory aktywności społecznej miały nielicznych reprezentantów w gronie liderów opinii. Zasięg rozpowszechniania się tych wzorów był limitowany ilością ich nosicieli wśród studentów wyróżniających się możliwościami intelektualnymi⁸.

5. OBJAWY NERWICOWOŚCI A TYPY POSTAW

Druga cecha osobowości badanych studentów, neurotyczność, wprowadza regularność w rozkład wyników. Im silniejsze objawy nerwicy u akceptujących normę, tym większy procent badanych reprezentuje typ postawy najbardziej oddalony od ideału członka organizacji młodzieżowej (21.5 : 25.7 : 31.3). Regularności połączeń różnych wartości obu cech są częstsze u studentów nie akceptujących uniwersalnego brzmienia normy. Im bliższe są normie objawy nerwicy, tym:

- większy procent reprezentuje typ postawy społecznej maksymalnie upodobniony do ideału członka organizacji (18.2 : 8.2 : 7.9),
- większy procent reprezentuje typ postawy społecznej „praktyczna akceptacja normy” (20.8 : 19.6 : 18.4).

⁸ Por. J. Borzym, *Uczniowie zdolni*. Warszawa 1979, s. 126–133.

Objawy nerwicowości a kształtowanie się typów postaw społecznych

Postawa wobec normy: „wszyscy studenci winni pracować społecznie” (t ₁)	Objawy nerwicowości	Typy postaw społecznych (t ₂)				N
		I. Pełna akceptacja normy	II. Akceptacja praktyczna normy	III. Akceptacja ideologiczna normy	IV. Odrzucenie normy	
Akceptacja normy	1. w normie	16 24.6	6 9.2	19 44.6	14 21.5	65
	2. lekka	24 22.9	12 11.4	42 40.0	27 25.7	105
	3. silna	8 25.0	1 3.1	13 40.6	10 31.3	32
Redukcja zakresu obowiązywania normy	1. w normie	14 18.2	16 20.8	16 20.8	31 40.2	77
	2. lekka	8 8.2	19 19.6	13 13.4	57 58.8	97
	3. silna	3 7.9	7 18.4	7 18.4	21 55.3	38

Typy postaw społecznych potrzebne kandydatom do pełnienia ról nauczycielskich reprezentowali studenci zrównoważeni emocjonalnie. Aktywność społeczna wymaga wchodzenia w styczności bezpośrednie z różnymi kręgami studenckimi i z przedstawicielami kadry nauczycielskiej. Przejawiający ją są często w sytuacji społecznej ekspozycji. Te sytuacje zaliczane są do kategorii sytuacji trudnych, wytwarzających u mało odpornych osób silne napięcie emocjonalne⁹. Z tego powodu studenci o silnych objawach nerwicowych, akceptując normę domagającą się aktywności społecznej, mogli stronić od jej respektowania, jeśli posłuch dla niej wprowadziłby ich w sytuację społecznej ekspozycji. Realizacja normy napotykała na utrudnienia osobowościowe. Znaczny procent badanych (16.9) charakteryzują silne objawy nerwicowości, które przeciwdziałają wytwarzaniu się gotowości do pełnienia ról społecznych wymagających wchodzenia w styczności bezpośrednie typu zadaniowego z innymi, dysponującymi możliwościami urabiania opinii zbiorowej o ich zaradności społecznej. Wskazywaliśmy już na inne utrudnienia ograniczające krąg reprezentantów postaw społecznych zbliżonych do kulturowego ideału członka organizacji młodzieżowej. Obie kategorie utrudnień mają status cech osobowościowych. Studenci o wyższym poziomie intelektualnym nie byli liczebnie dominującymi reprezentantami tych postaw, a studenci o silnych objawach nerwicowości nie mogli nimi być ze względu na lęk przed wprowadzeniem siebie w sytuację społecznej ekspozycji. Gdy uczestnictwo w procesie dydaktycznym powiększało tę kategorię studentów, mogło zmniejszyć liczbę potencjalnych reprezentantów postaw społecznych wymaganych od przyszłych nauczycieli.

⁹ M. Tyszkowa, *Osobowość i funkcjonowanie jednostki w sytuacjach społecznej ekspozycji*. „Przegląd Psychologiczny” 1977, nr 3.